

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДЛІТКІВ ЗАСОБАМИ САМОВРЯДУВАННЯ

У статті проаналізовано деякі аспекти формування моральної відповідальності учнів підліткового віку в процесі організації самоврядування. При цьому виявлено внутрішні детермінанти, котрі актуалізують суб'єктне начало в розвитку відповідальності як особистісного підліткового новоутворення. Тим самим відповідальність постає як внутрішня особливість суб'єктності.

Сучасний освітній процес відбувається за умов спадання морально-розвивального впливу важливих інститутів соціалізації: сім'ї, освітньо-виховних закладів, засобів масової інформації. До того ж у нинішній кризовій ситуації співтовариство дітей дедалі більше відокремлюється від дорослих. Отож цілком закономірним є пошук більш дієвих освітніх засобів і технологій, які сприяли б розвитку високоморальної особистості з високим рівнем моральної відповідальності, особистості, вимогливої до середовища самореалізації та здатної до його удосконалення. Вона є історично обумовленою потребою нинішнього суспільства [1].

До вирішення питання моральної відповідальності зверталися науковці: М. Левківський, З. Борисова, М. Сметанський, О. Сухомлинська, Т. Фасолько, І. Бех, Т. Гаєва., М. Савчин, О. Саннікова, Н. Головка, О. Дробницький, В. Плахотний, Л. Сохань та інші.

Мета нашої статті – окреслити шляхи формування моральної відповідальності школярів через діяльність органів учнівського самоврядування.

Сучасний стан цивілізованого розвитку висуває нові вимоги до системи освіти й виховання підростаючого покоління. І це цілком природно, адже освітній процес не може бути стереотипним для всіх часів. Пошук ефективних шляхів удосконалення самоорганізації учнів є в наш час доленосною справою [2].

Змістовний аналіз міжнародного та державного законодавства щодо захисту прав дітей дозволив виявити, що головним обов'язком держави є забезпечення оптимальних умов для життя й розвитку всіх дітей, здійснення конституційного захисту їх прав (громадянських, економічних, політичних, культурних, соціальних).

На підсумковій колегії Міністерства освіти й науки України Станіслав Ніколаєнко вказав на необхідність всебічної підтримки учнівського самоврядування, на нагальну розробку концепції учнівського самоврядування як потужного руху школярів [3].

Одним із найважливіших завдань сучасного виховання є формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство є осередком реалізації творчих можливостей, задоволення особистих та соціальних інтересів. Визначальною рисою такої людини має бути громадянськість – готовність людини реалізувати свої права та обов'язки, поважати права і свободи інших громадян, розуміти відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки [4: 18-20].

У сучасних умовах у нашому суспільстві поширеним явищем є правовий нігілізм – напрямок суспільно-політичної думки, націлений на девальвацію права й законності, на відверте недооцінювання соціальної й особистої цінності права.

Нормативно-правові акти закріплюють право учнів на особисту або через своїх представників участь у громадському самоврядуванні, в обговоренні, вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, передбачають формування особистості з високою правовою та політичною культурою [3: 254].

У стратегічних документах нашої держави в освітньо-виховній галузі наголошується, що розбудова і вдосконалення суверенної, демократичної держави, громадянського суспільства – це процеси, які вимагають утвердження громадянської культури, в основі якої формується система ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, усвідомлюється місце в суспільстві [3: 43-49].

В останні роки активізувалась увага до проблеми формування в учнів життєвих компетентностей. Компетентність – це відносно нове поняття, якому сьогодні приділяється досить багато уваги. У педагогічній науці "компетентність" визначається як спроможність особистості сприймати індивідуальні та соціальні потреби та відповідати на них, кваліфіковано будувати діяльність у будь-якому напрямі, виконувати певні завдання або роботу.

З метою формування в учнів громадянської компетентності виникає нагальна необхідність у створенні комплексної системи різних видів педагогічної діяльності, органів самоорганізації школярів, стрижнем якої має бути громадянсько-правова освіта. Пометун О. трактує громадянську компетентність учня як сукупність освітніх елементів, що складається з сукупності знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань особистості, які допомагають людині усвідомити своє місце в суспільстві, обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, батьківщиною та державою [4: 18-20].

Таким чином, важливим є формування в учнів раціонального та емоційного сприйняття життя. Це дає можливість дитині діяти в складних ситуаціях, де стикаються різні позиції та думки.

Біля джерел теоретичної розробки питань учнівського самоврядування в єдиній трудовій школі стояли видатні діячі системи освіти початку 20-х років ХХ ст.: А. Луначарський, П. Лепешинський, М. Пістрах, М. Шульшан, В. Сорока-Росинський та інші. Найбільшого розвитку колективне виховання набуло в педагогічній діяльності С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського, Януша Корчака, І. Іванова [6].

У 60-х роках ХХ ст. була організована дискусія про учнівське самоврядування, в якій активну участь взяли відомі педагоги В. Жураховський, Н. Нежинський, П. Степанов.

На тлі суспільно-політичних та соціально-економічних змін, що відбуваються за останні роки в Україні, змінилася й суть внутрішніх шкільних стосунків. Це й деполітизація школи, і припинення існування жовтеньських, піонерських і комсомольських організацій, і створення різних неформальних об'єднань серед підлітків, зовсім нових структур самоврядування, нових дитячих організацій, в основу яких покладено регіональні внутрішні шкільні інтереси, історико-культурні традиції.

Необхідно вивчати й використовувати досвід попередніх десятиліть, удосконалювати сучасні технології виховання, консолідувати різноманітні експерименти діяльності органів учнівського самоврядування, щоб створити єдину концепцію ефективного функціонування самоорганізації учнів як необхідної умови підготовки школярів до життя у громадянському суспільстві.

Дитина як суб'єкт педагогічного процесу, реалізуючи свої інтелектуальні та творчі здібності, особистісні інтереси й потреби, зустрічається з труднощами і проблемами, розв'язання яких можливе тільки за допомогою професіонала-вчителя. Тому сьогодні важливим є пошук таких виховних технологій, форм, методів роботи з учнями, які стали б найрезультативнішими.

Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті передбачає поступовий перехід від репродуктивної, авторитарної освіти до освіти інноваційного, гуманістичного типу. Залучення учнів до активної діяльності в учнівському самоврядуванні та громадських організаціях сприяє розвитку їх творчості, ініціативи, самостійності, організаторських здібностей, стимулює процес самовдосконалення, формує моральну відповідальність, громадянську компетентність.

Використовуючи досвід шкіл України з формування моральної відповідальності школярів, правосвідомості кожного учня, Коростишівська гуманітарна гімназія № 5 обрала власну форму учнівського самоврядування – Гімназійне містечко, що відповідає організаційній структурі органів місцевого самоврядування. Уже з шкільних років учні вчаться займати активну життєву позицію, нести відповідальність за свої вчинки та бути прикладом для інших.

Структура органів учнівського самоврядування є гнучкою та варіативною. Вона залежить від традицій школи, інтересів і запитів дітей, можливостей педагогічного й учнівського колективів та інших факторів.

За період діяльності Гімназійного містечка (з 2000 року) нами було здійснено чимало моніторингових досліджень щодо ставлення учнів до діяльності органів самоврядування. Результати свідчать про доцільність співпраці учнів, учителів, батьків.

Вивчення й аналіз результатів анкетування на тему "Я і самоврядування", яке було проведено в березні 2000 року (на початковому етапі організації), свідчили про те, що 75,8 % опитаних учнів дали позитивну оцінку діяльності мешканців Гімназійного містечка.

Результати анкети показували, що більше 80 % підлітків мали яскраво виражену потребу в активній діяльності на користь суспільства.

У практиці виховної роботи гуманітарної гімназії домінували видовищно-масові заходи. На цих заходах учням у 60 % випадків відводилася роль глядачів, в 29 % випадків – роль виконавців завдань дорослих і тільки 10 % дітей мали змогу стати безпосередньо організаторами колективних справ. За даними спостережень 21 % класних керівників вважали практично неможливим включення кожного школяра в систему суспільно-корисних справ шкільного колективу.

Респондентами стали й батьки учнів. Виявилось, що 58,9 % опитаних були інформовані про функціонування цих органів і схвалювали участь своїх дітей у їх діяльності. Цікаво було дізнатися й думку вчителів щодо ефективності роботи учнівської організації. Вразили результати обстеження: 96 % вчителів були обізнані з системою роботи органів самоврядування; 82 % – співпрацювали з учнями (здебільшого це класні керівники); але 30,3 % – не зовсім вірили в ефективність впливу Гімназійного містечка на правосвідомість майбутнього громадянина.

Отже, ми робимо висновок, що авторитаризм, недемократичність, закостенілі догми суспільного життя залишили свій негативний відбиток у свідомості старшого покоління. Тому дорослим потрібно вчитися демократичним відносинам у дітей.

У результаті соціологічного опитування проведеного в січні 2005 були отримані кількісні та якісні оцінки правосвідомості. Шляхом анкетування та інтерв'ювання отримано дані про значно вищий рівень та зміст правосвідомості учнів. Визначення ефективності впливу учнівського самоврядування на формування моральної відповідальності та активної життєвої позиції школярів (респонденти – учні 2-4, 5-8, 9-11 класів). Серед учнів 9-11 класів більша частина опитуваних дали окреслене визначення поняттю "учнівське самоврядування". Натомість, серед 5-8 класів близько двох третин взагалі не здатні сформулювати конкретної відповіді на це питання. Якщо говорити про реальну оцінку учнями діяльності гімназійного містечка, то значна кількість опитуваних переконана, що воно існує. Але серед учнів 9-11 класів цей відсоток менший. Позитивним є той факт, що учні знають, у якій формі діє самоврядування в гімназії. Категорії опитуваних розходяться в міркуванні стосовно ідеальної, єдиної для всіх шкіл структури самоврядування. Більшість учнів 5-8 класів переконані, що вона можлива, але є й такі, що заперечують її існування. Категорія учнів 9-11 класів вважає, що така інституція не можлива, але в цілому відношення відповідей майже рівне. Про демократичні стосунки в гімназії було отримано відповідь – "існує частково".

Негативним є те, що серед 5-8 класів 51 % опитуваних не знає, яка гімназійна структура захищає їхні права. А респонденти 9-11 класів (51 %) впевнені, що це обов'язок омбудсмена (уповноваженого з прав дитини). На запитання: "Чи порушуються права дітей у гімназії" – 12 % старшокласників дали негативну відповідь. Більшість вважає, що їхні права порушуються.

Дослідження в початковій ланці показали, що лише п'ята частина учнів знає про діяльність Дитячого містечка (форма самоврядування учнів 2-4 класів). Більшість з них час від часу бере участь у загальних заходах. Позитивними кроками є те, що в учнів початкових класів є постійні та тимчасові доручення, вони ознайомлені зі своїми правами та обов'язками як дитини, так і учня.

Піддрунтям для подальшого існування Гімназійного містечка є те, що переважна більшість учнів має намір у майбутньому стати активістами.

Аналіз дослідження свідчить про ряд позитивних та негативних факторів. Позитив проявляється в тому, що учні набувають навичок управлінської діяльності, глибоко проникають у сутність своїх прав та обов'язків, виховуючи риси громадянськості.

Негатив полягає в тому, що рівень правової свідомості, правової культури, моральної відповідальності деяких учнів залишається невисоким. Головними причинами такого становища є традиційна недооцінка необхідності формування правосвідомості та правової культури в учнів; відсутність у загальноосвітніх навчальних закладах стійкої системи формування правосвідомості та правової культури в учнів; слабка орієнтація учнів на підвищення рівня своїх правових знань.

Учнівське самоврядування – не засіб звільнення учителів від педагогічних обов'язків і завантаження ними учнів. Це спроба розширити діапазон діяльності дорослих і дітей – членів єдиного колективу, можливостей для їхньої співдружності, творчого пошуку й ініціативи, засіб навчитися жити і працювати за законами демократичного суспільства.

Головним принципом у проектуванні такої організації має стати активність самих учнів через надання їм можливостей вибору шляхів моральної та мовленнєвої поведінки.

Формуванню моральної відповідальності, громадянської компетентності сприяє функціонування клубу юних істориків і правознавців "Феміда", членами якого є учні 9-11 класів. Діяльність "Феміди" сприяє вихованню громадянина шляхом спрямування особистості до прикладних компетенцій, необхідності творчої діяльності. Протягом п'яти останніх років гімназія вітає призерів III-IV етапів Всеукраїнських предметних олімпіад; команду-призера Всеукраїнських турнірах юних істориків та правознавців; учасників Всеукраїнських форумів "Молодь – за демократизацію суспільства", "Держава, яка чує дітей", переможців конкурсу творчих робіт "Я громадянин"; призерів конкурсу-захисту МАН.

Колишні засновники правового руху школярів – нині працівники правоохоронних органів.

Діяльність клубу згуртовує дітей, народжує корисні традиції, сприяє профорієнтації, виховує в учнів риси громадянина України, формує правову культуру, готує до свідомої активної участі в суспільному житті української держави. Змістовною є проектна робота гуртка "ЕРА" (екологічний рух активістів), яка здійснюється з 2002 року. Гуртківці стали активними учасниками Програми місцевих екологічних планів-дій (МЕР). Члени гуртка, розробивши проект дитячого екологічного табору праці й відпочинку "Чисте місто", виграли грант та отримали грошову дотацію за створений проект "Матеріально-технічне забезпечення кабінету екології", за допомогою якої було придбано прилади-тести для аналізу якості питної води. Гуманітарна гімназія є єдиним навчальним закладом в Україні, що має такі прилади.

Досвід ще раз засвідчує, що навчально-дослідницька робота школярів (наукові семінари, тренінги, конкурси науково-дослідницьких робіт, конференції, написання рефератів, творчих робіт, презентація результатів роботи над проектами тощо), як й інноваційні освітні технології є серйозним фактором розвитку їх творчого потенціалу та формування їх моральної відповідальності.

Бачимо пряму залежність: чим активніше включаються юнаки та дівчата в навчальну, позаурочну, волонтерську, різносторонню діяльність, тим повніше виявляється їхня персональна правова відповідальність за наслідки власних дій, за своє мало віддалене майбутнє.

Робота клубів за інтересами, які об'єднують неповнолітніх громадян – це вагомий крок до формування громадянської компетентності школярів, їх підготовки до участі в політичному житті держави. Справа дорослих – сприяти їх діяльності, розвивати ініціативу учня. Учнівське самоврядування – спосіб організації життя учнівського колективу. Воно виробляє в учнів почуття господаря школи, класу та навички співпраці на принципах рівності, гласності, демократизму, а також формує в учнів такі позитивні риси, які неможливо виробити за допомогою лише словесних впливів.

Дитина, як суб'єкт педагогічного процесу, реалізуючи свої інтелектуальні та творчі здібності, особистісні інтереси й потреби, зустрічається з труднощами і проблемами, розв'язання яких можливе тільки за допомогою професіонала-вчителя. Тому сьогодні важливим є пошук таких виховних технологій, форм, методів роботи з учнями, які стали б найрезультативнішими.

Суверенна незалежність Української держави зумовлює новий підхід до організації, змісту й методів виховання молодого покоління. Виникла соціальна потреба у формуванні такої особистості, яка б змогла розв'язувати як щоденні, так і масштабні завдання, що забезпечують не тільки виживання, а й прогрес нації.

Формування ініціативної, здатної приймати нестандартні рішення особистості неможливе без широкого залучення учнів до управління шкільними справами через діяльність в органах учнівського самоврядування. На основі проведеного нами дослідження можемо сказати, що самоврядування є одним із найефективніших засобів формування моральної відповідальності, громадянськості учнів.

Важливий принцип учнівського самоврядування – "Самі вирішили – самі зробили – самі відповідаємо", ігнорування якого на практиці призводить до неправильного, однобокого розвитку учнівського самоврядування не на користь виховній меті та створенню дружнього, єдиного шкільного колективу.

Цінність самоврядування полягає в тому, що учні глибоко і всебічно проникають у сутність своїх прав та обов'язків. Відповідальні справи керівництва всім життям школи доручаються спочатку частині активу, а потім, поступово, всьому учнівському колективу.

Для цього необхідно чітко сформулювати права та обов'язки кожного активіста, комісії, центру, штабу.

Значна роль тут відводиться радникам, які мають постійно цікавитися завданнями, які розв'язують органи самоврядування; разом із учнями вести пошуки шляхів вирішення цих завдань; допомагати учням у визначенні мети діяльності, складанні плану, проведенні аналізу роботи; не брати всю відповідальність за роботу органів самоврядування на себе, намагатися зробити так, щоб учні самі знайшли вихід із найскрутніших ситуацій; залучати, якщо це необхідно, до вирішення управлінських завдань інших членів педколективу; не займати позицію спостерігача, активно втілювати в життя рішення, прийняті органами самоврядування; консультиючи, постійно навчати актив, готувати його до самостійної роботи.

Прогрес в учнівському самоврядуванні можливий лише за умови, що вчителі зрозуміють, розберуться в суті цього процесу, коли учні навчатимуться самостійно планувати й організувати роботу, координувати свої зусилля, здійснювати самоконтроль, враховувати, регулювати й аналізувати проведену роботу, шукати ефективні форми самоврядування. Ідея самоврядування не повинна зводитися тільки до його структури в школі.

Сучасна українська педагогічна наука зосереджена на проблемі правового виховання учнів, на подоланні правового нігілізму, розвитку правової правосвідомості. Саме тому постійно вдосконалюється система правового виховання, визначаються пріоритетні методи та засоби впливу на правосвідомість підростаючого покоління.

Школа – це середовище, в якому особистість виховується, середовище, в якому необхідно цілеспрямовано і систематично, через діяльність громадських організацій, формувати й підвищувати в учнів правосвідомість та правову культуру. За змістом правових поглядів моральна відповідальність учнів повинна стати регулятором їх поведінки.

Щоб у суспільстві панував закон, необхідно з дитячих років формувати правосвідомість, яка є гарантом взаємовідповідальності між особою та державою. Щоб формувати правовий механізм, за допомогою якого можна було б

подолати відчуження людини від безпосередньої та представницької форм демократії, необхідно активізувати діяльність органів шкільного самоврядування. Активна участь у суспільному житті недержавних самоврядних спільностей людей сприяє посиленню правосвідомості, підвищенню відповідальності перед членами свого колективу.

Органи шкільного самоврядування створюють необхідні умови для формування в учнів демократичних поглядів, навичок, умінь, готують їх до самостійного життя. Побудувати правову державу спроможні громадяни, які володіють високою правовою культурою, з повагою відносяться до закону, є морально відповідальними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Левківський М.В. Ставлення школярів до праці: традиції та проблеми формування / За ред. академіка АПН України М.Д. Ярмаченка. – К.: НДІ педагогіки АПН України, 1993. – 150 с.
2. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу. Твори в 7 т. – К.: Рад. школа, 1957. – Т. 5. – 382 с.
3. Пометун О.М. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18-20.
4. Правова енциклопедія школяра / В.В. Головченко, В.С. Ковальський (кер. авт. кол.), Л.О. Лоха. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 440 с.
5. Пріоритети МОН – якісна освіта, демократизація, духовність // Освіта України. – 2006. – № 64-65. – С. 43-49.
6. Соловейчик С. Воспитание по Иванову. – М.: Педагогика, 1989. – 352 с.
7. Яворский Марек. Януш Корчак. – Варшава: Интерпресс, 1984. – 246 с.

Матеріал надійшов до редакції 24.09.2007 р.

Кирилюк С.П. Формирование нравственной ответственности подростков средствами самоуправления.

Анализируются некоторые аспекты формирования нравственной ответственности учащихся подросткового возраста в процессе организации самоуправления. При этом определены внутренние детерминанты, которые актуализируют субъектное начало в развитии ответственности как личностного подросткового новообразования. Таким образом, ответственность определяется как внутренняя личностная субъектность.

Kyrylyuk S.P. The Formation of Teenagers' Moral Responsibility by Means of Self-Government.

Some aspects of teenagers' moral responsibility formation in the process of self-government organization are analysed. At the same time the inner determinants which actualize the subject basis in the development of responsibility as teenager's personality new construct are defined. Thus, the responsibility is defined as inner personality subjectivity.